

**ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ
ПРИ ЗАХИСТІ ПРАВ ПОДРУЖЖЯ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄС****COMPARATIVE LEGAL ASPECTS OF ENSURING GENDER EQUALITY
IN THE PROTECTION OF SPOUSES' RIGHTS IN UKRAINE AND THE EU COUNTRIES**

**Мінченко Р.М., д.ю.н., професор, Заслужений юрист України,
проректор, професор кафедри цивільного права
Національний університет «Одеська юридична академія»**

**Мінченко Д.А., к.ю.н.,
магістр
Лондонський університет Queen Mary,
начальник відділу міжнародних відносин, доцент кафедри цивільного права
Національний університет «Одеська юридична академія»**

Представлена стаття присвячена актуальним питанням визначення порівняльно-правових аспектів забезпечення гендерної рівності при захисті прав подружжя в Україні та країнах ЄС. В статті зазначено, що законодавчі системи європейських держав у сфері забезпечення гендерної рівності в сімейно-правових відносинах становлять цінне джерело нормативного досвіду та практичних орієнтирів для формування відповідної правової політики в інших країнах. Вони репрезентують різноманіття підходів до реалізації принципу гендерної рівності, демонструючи потенційні шляхи адаптації правових механізмів для досягнення справедливого балансу прав, свобод і обов'язків учасників сімейних правовідносин незалежно від їхньої статі чи гендерної ідентичності.

Зроблено висновок, що результати порівняльно-правових досліджень засвідчують наявність двох концептуально відмінних підходів до правового осмислення сімейних відносин. У першому випадку сімейні правовідносини розглядаються крізь призму цивільного права, що зумовлює невідокремленість правового статусу подружжя, батьків та дітей від загального статусу суб'єкта права. Такий підхід передбачає переважне застосування диспозитивного методу правового регулювання, що забезпечує учасникам правовідносин значну свободу вибору – зокрема, щодо визначення договірної форми правових відносин подружжя. Натомість інша модель трактує сімейні правовідносини як окремий правовий інститут, що обумовлено специфічною природою сімейних зв'язків, у яких пріоритетними є особисті немайнові права й обов'язки учасників. У межах цієї концепції майнові відносини визнаються похідними, а необхідність забезпечення захисту інтересів сім'ї, материнства та дитинства обумовлює домінування імперативного методу правового регулювання, що обмежує автономію волі сторін на користь закріплення публічно-правових гарантій.

В статті акцентовано увагу на тому, що у сучасних правових системах європейських країн все більшої ваги набувають законодавчі ініціативи та державні політики, які офіційно закріплюють рівність прав і можливостей для всіх членів сім'ї незалежно від їх статі, гендерної ідентичності чи сексуальної орієнтації. Особливу увагу приділено правовому визнанню одностатевих шлюбів, правовому врегулюванню порядку усиновлення дітей такими парами, легалізації практик сурогатного материнства, а також справедливому розподілу прав та обов'язків між членами сім'ї. Сукупність зазначених норм формує підґрунтя для створення правового середовища, у якому забезпечується реальна рівність, захист і повага до прав усіх учасників сімейних правовідносин.

Ключові слова: цивільне законодавство, цивільні правовідносини, сімейне право, сімейне законодавство, сімейні правовідносини, принципи сімейного права, захист сімейних прав, гендерна рівність, учасники сімейних правовідносин, подружжя, діти, ЄС, Європейська конвенція.

The article is devoted to the topical issues of determining the comparative legal aspects of gender equality in the protection of spouses' rights in Ukraine and EU countries. The article notes that the legislative systems of European countries in the field of gender equality in family law relations constitute a valuable source of normative experience and practical guidance for the formation of relevant legal policies in other countries. They represent a variety of approaches to the implementation of the principle of gender equality, demonstrating potential ways of adapting legal mechanisms to achieve a fair balance of rights, freedoms and obligations of participants to family legal relations regardless of their gender or gender identity.

The author concludes that the results of comparative legal studies show that there are two conceptually different approaches to the legal understanding of family relations. In the first case, family legal relations are viewed through the prism of civil law, and this leads to the inseparability of the legal status of spouses, parents and children from the general status of a subject of law. Such an approach implies the predominant use of the dispositive method of legal regulation, which provides the parties to legal relations with considerable freedom of choice - in particular, with regard to determining the contractual regime of property rights of spouses. Instead, another model treats family legal relations as a separate legal institution due to the specific nature of family ties, in which the priority is given to personal non-property rights and obligations of the participants. Within this concept, property relations are recognised as derivative, and the need to ensure protection of the interests of family, motherhood and childhood leads to the dominance of the imperative method of legal regulation, which limits the autonomy of the parties' will in favour of consolidation of public law guarantees.

The article focuses on the fact that in modern legal systems of European countries, legislative initiatives and public policies that formally enshrine equal rights and opportunities for all family members, regardless of their gender, gender identity or sexual orientation, are becoming increasingly important. Particular attention is paid to the legal recognition of same-sex marriages, the legal regulation of the adoption of children by such couples, the legalisation of surrogacy, and the fair distribution of rights and responsibilities among family members. The totality of these provisions forms the basis for creating a legal environment in which real equality, protection and respect for the rights of all participants to family legal relations are ensured.

Key words: civil law, civil legal relations, family law, family legislation, family legal relations, principles of family law, protection of family rights, gender equality, participants of family legal relations, spouses, children, EU, European Convention.

Вступ. Рівність прав людини, незалежно від соціального становища, статі, релігійних переконань, кольору шкіри, професії та інших ознак особистості є базовою складовою соціально-правового порядку та ключовою передумовою забезпечення справедливого розподілу і використання суспільних ресурсів і благ, а також фор-

мування ефективної системи соціальних взаємовідносин у державі. Особливої актуальності набуває питання гендерної рівності як складової соціальної рівності, що безпосередньо впливає на утвердження принципів демократії, соціальної справедливості та правової стабільності.

Проблематика забезпечення гендерної рівності та формування відповідного національного механізму її реалізації зумовлена низкою внутрішніх та зовнішніх чинників. Серед них слід відзначити інтенсивний розвиток глобальних політичних процесів, необхідність дотримання міжнародно-правових зобов'язань України, а також стратегічний вибір України на користь європейської інтеграції. Означені фактори визначають як теоретичну, так і практичну значущість даної проблематики для правової доктрини, розвитку інститутів громадянського суспільства та удосконалення механізмів державного управління.

Сфера наукових досліджень. Джерельну базу дослідження принципу гендерної рівності та механізмів його забезпечення складають наукові праці вітчизняних і зарубіжних авторів, які репрезентують різні напрями наукових досліджень. Серед інших слід відзначити провідних фахівців в галузі цивільного та сімейного права, таких як С.Б. Булециу, К.М. Глиняну, О.І. Грицай, І.В. Жилінкову, О.С.Мазур, З.В. Ромовську, Л.В. Красицьку, О.І. Сафончик, В.І. Трубу, Я.В. Новохатську, В.В. Надьон, В.К. Антошкіну, М.О. Малишеву, С.І. Шимон, Є.О. Харитонову, О.А. Явор та ін.

Метою статті є аналіз чинного законодавства України та законодавства окремих країн ЄС в сфері забезпечення гендерної рівності при захисті прав подружжя в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Конституція України, маючи статус основного закону держави, закріплює фундаментальні засади рівноправності жінок і чоловіків у всіх сферах суспільного життя. Вона гарантує жінкам рівні з чоловіками права та можливості щодо участі в громадсько-політичній і культурній діяльності, здобуття освіти, професійної підготовки, здійснення трудової діяльності та отримання відповідної винагороди за працю. Разом з тим, Конституція передбачає низку спеціальних заходів, спрямованих на охорону праці та здоров'я жінок, а також на встановлення пенсійних пільг, створення належних умов для гармонійного поєднання трудової активності з виконанням материнських обов'язків. Окрім цього, законодавчо забезпечується правовий захист, а також матеріальна та моральна підтримка материнства і дитинства, зокрема через надання оплачуваних відпусток та інших соціальних гарантій для вагітних жінок і матерів [1].

У свою чергу, у Постанові Верховної Ради України «Про концепцію державної сімейної політики» закріплені ключові орієнтири для розвитку гендерно збалансованих сімейних відносин. Зокрема, одним із пріоритетів державної політики визначено досягнення «паритетної рівноваги та партнерства між жінками і чоловіками в усіх сферах життя, надання їм рівних можливостей для повної самореалізації у трудовій та суспільній діяльності, вихованні дітей, а також справедливого і вільного розподілу сімейних обов'язків» [2].

Нормативне закріплення гендерного підходу є однією з ключових засад системи принципів сімейного права України. Одним із таких базових положень є принцип гендерного балансу у сфері сімейних правовідносин. Відповідно до частини шостої статті 7 Сімейного кодексу України, жінка і чоловік наділені рівними правами та обов'язками в контексті сімейних відносин, у шлюбі та сім'ї, що свідчить про нормативне закріплення ідеї паритетної рівності між подружжям [3]. Вказаний принцип розглядається в юридичній науці як одне з основоположних начал, що визначають характер правового регулювання сімейних відносин в Україні.

Разом з тим, у науковій літературі спостерігається певна розбіжність у підходах до тлумачення ідеї гендерної рівності в шлюбно-сімейних відносинах. Частина дослідників трактує зазначений підхід як принцип абсолютної рівності прав і обов'язків подружжя як у сфері особистих немайнових, так і у сфері майнових правовідносин [4, с.14].

Інші автори схильні інтерпретувати це положення крізь

призму концепції гендерного балансу, що акцентує не тільки юридичну рівність, а й фактичну справедливість у розподілі сімейних прав та обов'язків з урахуванням особистісних, соціальних і біологічних особливостей статі [5, с. 217; 6, с. 7].

Європейська конвенція з прав людини у статті 14 встановлює, що всі права та свободи, гарантовані цим міжнародним документом, мають забезпечуватись без будь-якої дискримінації [14]. У поєднанні зі статтями 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя), 1 Протоколу №1 (захист власності), статтею 5 Протоколу №7 (рівність прав і обов'язків подружжя) Конвенція створює систему правового захисту, яка має на меті гарантувати, що всі права, пов'язані зі шлюбом, сімейним життям, вихованням дітей, спадкуванням, соціальним забезпеченням тощо, мають однаковою мірою надаватися кожному з подружжя – незалежно від статі, гендерної ідентичності чи сексуальної орієнтації.

Одним з ключових правових явищ, що істотно вплинуло на еволюцію правового регулювання сімейно-правових відносин у державах-членах Європейського Союзу, стало ухвалення Хартії фундаментальних прав Європейського Союзу. Прийняття зазначеного документа засвідчило якісно новий етап у становленні системи захисту прав людини в межах ЄС, зумовивши при цьому трансформацію підходів до забезпечення основоположних прав та свобод.

До моменту прийняття Хартії правозахисний механізм Європейського Союзу залишався фрагментарним і значною мірою залежав від тлумачень Суду Європейського Союзу (раніше Суду Європейських Співтовариств). У рамках цього підходу права людини визнавалися складовою загальних принципів права Європейського Співтовариства, що надавало Суду широкі дискреційні повноваження у визначенні змісту та обсягу таких прав під час розгляду конкретних справ. Подібна модель, орієнтована на казуїстичний (випадковий) підхід, викликала суттєву наукову й практичну критику, адже відзначалася нестабільністю, відсутністю системності та прогнозованості у сфері забезпечення прав людини.

Сукупність зазначених недоліків, поряд з прагненням Європейського Союзу зміцнити правову визначеність та підвищити рівень захищеності прав людини для держав європейської спільноти, стала підґрунтям для розроблення та прийняття Хартії фундаментальних прав. Названий правовий акт, проголошений 7 грудня 2000 року в Німечці, консолідував основоположні права та свободи особи, закріпив їх як юридично значимі стандарти і сприяв гармонізації правозахисної політики в межах ЄС [7].

Поряд із нормативно-правовими гарантіями, актуальним є питання фактичного виміру гендерної рівності, що традиційно оцінюється за допомогою спеціалізованого інтегрального індикатора – Індексу гендерної нерівності (Gender Inequality Index, GII). Цей показник був розроблений і вперше представлений Секретаріатом Всесвітнього економічного форуму в Женеві у 2010 році та згодом був офіційно впроваджений Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) як один із ключових інструментів для оцінювання стану гендерної рівності у доповідях про людський розвиток.

Індекс гендерної нерівності є комплексним статистичним показником, що відображає відмінності у можливостях самореалізації та досягнення особистих і соціальних цілей між чоловіками й жінками у трьох критично важливих вимірах: рівень репродуктивного здоров'я, розширення прав і можливостей (освітній рівень та участь у політичному житті) і доступ до економічної активності, зокрема на ринку праці. Сукупність цих параметрів дозволяє не лише кількісно оцінити національні зусилля щодо подолання гендерної дискримінації, а й окреслити прогресивні тенденції або виявити структурні дисбаланси.

Протягом періоду незалежності України спостерігається позитивна динаміка щодо зменшення гендерної нерівності, що відображено в значному покращенні її позицій у світових рейтингах. Так, у 1991 році значення Індексу гендерної нерівності для України становило 0,472, що свідчило про досить високий рівень нерівності за гендерною ознакою. Втім, за три десятиліття цей показник суттєво знизився, і вже у 2021 році становив 0,200, що дозволило Україні посісти 35-те місце серед країн світу за рівнем гендерної рівності, за даними ПРООН [8].

Прийняття директив Європейського Союзу, спрямованих на забезпечення гендерної рівності, стало фундаментальним кроком у формуванні гармонізованих правових стандартів, обов'язкових для дотримання усіма державами-членами ЄС. У результаті цього процесу гендерна політика, яка реалізується на національному рівні окремих країн, поступово набуває чітко визначеного законодавчого вектору під впливом загальноєвропейського нормативного простору. Зазначений розвиток підкріплюється також ухваленням нових директив, зокрема в межах Стратегії зайнятості ЄС, які спрямовані на розширення принципу гендерної рівності не тільки у сфері праці на умовах найму та відповідної оплати, а й на сферу іншої діяльності, пов'язаної з доглядом за дітьми. У названих правових актах особлива увага приділяється формуванню моделі рівномірного розподілу сімейних і побутових обов'язків між жінками та чоловіками, а також стимулюванню активнішого залучення чоловіків до використання відпусток по догляду за дитиною [9, с. 154].

Станом на сьогодні, політика гендерної рівності та концепція гендерного мейнстримінгу [10] закріпилися як один із ключових пріоритетів Європейського Союзу. Сучасний підхід значно виходить за межі традиційного принципу рівного ставлення та заборони дискримінації за ознакою статі, формуючи комплексну правову і соціальну модель інтеграції гендерного компоненту у всі етапи розробки, впровадження та оцінювання політик і програм ЄС. Європейська Комісія у своїх офіційних заявах неодноразово підкреслювала, що досягнення рівних можливостей для жінок і чоловіків має не лише етичне та правове, але й стратегічне економічне значення, оскільки, згідно з аналітичними розрахунками, близько однієї п'ятої щорічного зростання валового внутрішнього продукту країн ЄС забезпечується саме за рахунок зростання частки жінок у структурі зайнятого населення [11, с. 11].

Разом із розбудовою нормативно-правової бази, спрямованою на досягнення гендерної рівності, необхідною умовою її дієвості залишається формування ефективних механізмів практичного втілення законодавчих норм. Без належної системи впровадження навіть найбільш прогресивні правові акти залишаються декларативними й не спроможні забезпечити реальних змін у соціальній дійсності. Цю тезу підтверджує наявна ситуація в країнах Європейського Союзу, де імплементація заходів гендерної політики відбувається нерівномірно й демонструє значну різницю у темпах і підходах до реалізації принципів гендерної рівності.

У більшості правових систем сучасних держав базові приписи сімейного законодавства зосереджені на закріпленні основних прав та обов'язків подружжя. Серед таких обов'язків провідне місце належить принципам взаємної вірності, матеріальної та моральної підтримки, а також спільної відповідальності за забезпечення стабільного розвитку та добробуту сім'ї. Відносини між подружжям, згідно з правовими нормами, мають ґрунтуватися на співробітництві, солідарності та спільній участі в розбудові сімейного середовища.

У контексті французького сімейного права провідним джерелом нормативного регулювання виступає Цивільний кодекс Франції 1804 року, відомий як Кодекс Наполеона. Законодавчі приписи цього кодифікованого акта встанов-

люють для подружжя обов'язок не лише спільного проживання, а й активної участі в забезпеченні виховання та освіти дітей, а також у створенні стабільних умов для їхнього майбутнього розвитку (статті 212–213 Цивільного кодексу Франції) [12].

У правових системах Англії та США шлюбні відносини традиційно ототожнюються з концепцією консорціуму (consortium), яка передбачає об'єднання подружжям спільного побуту, духовної єдності та економічної взаємодопомоги. Вступаючи до шлюбу, чоловік і жінка тим самим беруть на себе зобов'язання щодо формування сімейної спільноти, що охоплює матеріальний, емоційний і фізичний аспекти подружнього життя. Разом із тим, кожен з подружжя має право звернутись з позовом про втрату консорціуму (loss of consortium), що передбачає компенсацію за нематеріальні втрати, спричинені серйозним тілесним ушкодженням або смертю одного з подружжя. Така позовна вимога є похідною від основної вимоги про відшкодування шкоди [15].

Швеція, як одна з провідних країн у сфері захисту прав людини, відзначається особливо прогресивним підходом до правового забезпечення гендерної рівності у сімейних правовідносинах. Шведська модель правового регулювання відносин між подружжям ґрунтується на принципі рівноправного партнерства, який гарантує жінкам і чоловікам однакові права та обов'язки в усіх аспектах сімейного життя. Особливістю правової системи Швеції є те, що вона визнає рівність не тільки для різностатевих шлюбів, а й для одностатевих пар, забезпечуючи однакові обсяги правового захисту для усіх партнерських союзів.

Показово, що ще у 1960-х роках у Швеції набуло поширення укладення цивільних шлюбів як альтернативної моделі формування сімейних відносин, що стало свідченням еволюції суспільного сприйняття інституту шлюбу. Згодом подібні правові підходи до визнання цивільних шлюбів як легітимної форми сімейного співжиття було імplementовано в Данії, а згодом і в Норвегії [13, с. 158]. На сьогодні цивільний шлюб у згаданих країнах трактується не лише як рівноцінна альтернатива офіційно зареєстрованим шлюбним відносинам, але й як форма «тестового» партнерства перед прийняттям остаточного рішення про реєстрацію шлюбу.

Ісландія, як і інші країни скандинавського регіону, демонструє стабільно високі стандарти правового забезпечення гендерної рівності в межах сімейних правовідносин. На законодавчому рівні в Ісландії встановлено рівність батьківських прав та обов'язків у процесі виховання дітей і прийняття ключових рішень, пов'язаних із сімейним життям. Крім того, в Ісландії активно реалізуються комплексні заходи боротьби з дискримінацією за гендерною ознакою, що охоплюють як правові, так і соціальні аспекти забезпечення гендерної рівності в усіх сферах суспільного життя.

Так, окремі держави-члени ЄС, зокрема скандинавські країни, не тільки активно впроваджують норми, які відповідають європейському законодавству, а й випереджають його вимоги, демонструючи власні національні моделі забезпечення гендерної справедливості. Водночас інші країни, як-от Велика Британія, Польща та низка інших, прагнуть не відставати від загальноєвропейських тенденцій, однак їхні кроки у цьому напрямку часто мають адаптаційний і поступовий характер.

Попри те, що на рівні законодавчого закріплення принципу рівних прав і можливостей для чоловіків та жінок у більшості держав-членів Європейського Союзу було досягнуто значного прогресу, необхідно констатувати, що фактична реалізація гендерної рівності у повсякденному соціальному середовищі залишається неповною. Це свідчить про те, що на шляху до повної інтеграції принципів гендерної рівності у практику повсякденного життя ключову роль відіграють не лише правові норми, а й ефек-

тивні адміністративні, соціальні та освітні механізми, які мають забезпечити зміну суспільних установок, культурних стереотипів і реальної поведінки суб'єктів соціальних відносин [11, с. 12-13].

Таким чином, політика Європейського Союзу у сфері забезпечення гендерної рівності являє собою цілісну, системно структуровану концепцію соціальної інтеграції, орієнтовану на посилення солідарності, забезпечення соціальної справедливості та сталого добробуту європейських громад. На основі багаторічного практичного досвіду та розроблених нормативних моделей держави-члени ЄС створили єдині стандарти, які забезпечують узгоджене розуміння принципів гендерної рівності та їх ефективну імплементацію у всі сфери суспільного і приватного життя.

Слід підкреслити, що забезпечення гендерної рівності не обмежується лише етичними чи соціальними аспектами. Її досягнення є необхідною умовою не лише для розкриття особистісного потенціалу кожної людини, незалежно від статі, та гармонізації суспільних відносин, але й виступає потужним каталізатором сталого економічного зростання і довгострокового розвитку держави. Інвестування у гендерну рівність сприяє більш ефективному використанню людських ресурсів, підвищенню інноваційної спроможності економіки та соціальній стабільності.

Законодавчі системи країн ЄС, що регламентують сферу сімейних правовідносин, репрезентують широкий спектр підходів до реалізації принципу гендерної рівності, демонструючи варіативність правових моделей, спрямованих на забезпечення рівних прав та можливостей для осіб незалежно від їхньої статі чи гендерної ідентичності. Така тенденція свідчить про еволюцію правової думки та поступове формування соціально-справедливих засад, які закладають основи інклюзивного і рівноправного розвитку суспільства.

Крім безпосереднього правового закріплення норм, орієнтованих на досягнення гендерної рівності у сімейних відносинах, низка держав активно впроваджує додаткові інструменти публічної політики, спрямовані на подолання стереотипних уявлень про соціальні ролі жінок і чоловіків. Зокрема, розробляються освітні програми, науково обґрунтовані інформаційні кампанії та соціальні ініціативи, які акцентують увагу на необхідності переосмислення традиційних гендерних ролей, утвердження партнерських моделей взаємодії у сім'ї та справедливого розподілу обов'язків між її членами.

Особливої уваги в межах гендерно орієнтованої правової політики заслуговує питання боротьби з домашнім насильством, що має системний характер у багатьох правових системах. Законодавчі акти більшості прогресивних держав кваліфікують насильство в сім'ї як злочин, передбачаючи комплекс заходів для захисту постраждалих, включаючи надання їм правової, психологічної та соціальної допомоги, створення мережі спеціалізованих центрів підтримки, а також розробку превентивних механізмів, спрямованих на недопущення повторного насильства. Особливий акцент при цьому робиться на захисті прав дітей, які можуть бути не лише жертвами, а й свідками домашнього насильства, що безпосередньо впливає на їхнє емоційне та психічне благополуччя.

У ряді країн здійснюється також послідовне розширення правових рамок у сфері забезпечення репродуктивних прав жінок, що включає доступ до інформації про сексуальне та репродуктивне здоров'я, право на вільний вибір контрацептивних засобів, а також легалізацію права на аборт. Такі заходи спрямовані на забезпечення права жінок на автономію та свободу прийняття рішень щодо власного репродуктивного життя.

Разом із тим, слід констатувати, що навіть наявність прогресивної нормативної бази не гарантує автоматичної та повної реалізації принципу гендерної рівності

у повсякденній правозастосовній практиці. Чинниками, що ускладнюють імплементацію відповідних норм, залишаються соціокультурні стереотипи, традиційні уявлення про ролі жінок і чоловіків у сім'ї, нерівномірний доступ до правової інформації, а також низький рівень правової культури у частини населення. У таких умовах особливої актуальності набуває завдання формування дієвих інституційних механізмів моніторингу дотримання гендерних прав та підвищення ефективності реалізації вже прийнятих норм.

Окремої уваги потребують правові системи тих держав, в яких нормативно-правове регулювання сімейних правовідносин ще не відповідає міжнародним стандартам у сфері забезпечення гендерної рівності. У таких країнах необхідними є як вдосконалення національного законодавства, так і впровадження комплексних заходів щодо підтримки прав жінок, а також представників інших гендерних груп.

У контексті забезпечення гендерної рівності при захисті прав подружжя окремої уваги заслуговує питання рівності подружжя в одностатевих союзах. Мова йде не стільки про зобов'язання держави надати право на укладення шлюбу для таких пар, скільки про необхідність забезпечення рівності у правах між гетеро- та одностатевими подружжями, зокрема щодо соціального захисту, спадкування, батьківських прав тощо. У цьому аспекті практика Європейського суду з прав людини свідчить про визнання дискримінаційного характеру правового підходу, який надає одностатевим подружжям або партнерам менший обсяг прав, ніж гетеросексуальним парам.

Зокрема, у справі *Beeler v. Switzerland* (2022) (заява №78630/12) ЄСПЛ визнав, що надання вдівцям менш сприятливого пенсійного забезпечення порівняно з удовами становить дискримінацію за ознакою статі, порушуючи статтю 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 8. Суд підкреслив, що соціальні стереотипи щодо гендерних ролей не можуть бути виправданням для нерівного ставлення до осіб у схожих обставинах [16].

У цьому зв'язку варте уваги і рішення у справі *X and Others v. Austria* (2013) (заява №19010/07), де ЄСПЛ розглядав питання відмови в усиновленні другим з батьків (коли один партнер усиновлює біологічну дитину іншого) для одностатевої пари, тоді як для неодружених гетеросексуальних пар така можливість існувала. Суд визнав, що така різниця у ставленні є дискримінаційною та порушує статті 8 і 14 Конвенції [17]. Це рішення стало важливим кроком у визнанні прав одностатевих пар на рівні з гетеросексуальними у сфері усиновлення.

Нарешті, важливим інструментом утвердження гендерної рівності залишається формування соціально відповідальної громадської думки через освітні практики, підвищення обізнаності населення щодо гендерних прав і гендерної справедливості, а також активізацію публічного діалогу з метою формування нових гендерно нейтральних і соціально прийнятних моделей поведінки у сімейних правовідносинах.

Висновки. Принцип гендерного балансу у сфері сімейних правовідносин відображає фундаментальну ідею правової паритетності, яка передбачає рівність правового статусу, обсягу прав і обов'язків жінок і чоловіків у шлюбі, сім'ї та повсякденних відносинах, що виникають у межах сімейного середовища. Дотримання цього принципу є визначальною умовою для забезпечення стабільності та гармонійного розвитку як окремої сім'ї, так і суспільства загалом.

У контексті сучасної правотворчості досягнення гендерної рівності у сімейних правовідносинах потребує систематичного удосконалення національного законодавства, спрямованого на закріплення рівних прав і можливостей для представників усіх статей та гендерних ідентичностей. Правове визнання одностатевих шлюбів, встанов-

лення рівності батьківських прав незалежно від статі чи гендерної приналежності, а також створення ефективних гарантій захисту від домашнього насильства становлять ключові напрями розвитку відповідної нормативної бази.

Поряд із удосконаленням законодавчих механізмів, вагоме значення має трансформація суспільної свідомості щодо сприйняття гендерних питань, подолання стереотипних уявлень про соціальні ролі жінок і чоловіків та зниження рівня гендерних упереджень. У цьому контексті пріоритетним завданням державної політики є впровадження гендерно чутливих освітніх програм, проведення науково обґрунтованих інформаційних кампаній та соціальних тренінгів, спрямованих на формування в суспільстві цінностей рівноправності, поваги до гендерної різноманітності та соціальної інклюзії.

Крім того, важливо забезпечити розбудову системи соціальних сервісів і доступних ресурсів для осіб, які стали жертвами домашнього насильства, а також гарантувати розвиток послуг, що сприяють фізичному, психологічному й емоційному добробуту сімей. Особливої уваги потребує забезпечення реалізації репродуктивних прав кожної особи, включаючи вільний доступ до відповідних медичних послуг, що гарантують право на контроль над власним тілом та інформоване прийняття рішень щодо репродуктивного вибору.

Гендерна рівність у сімейних правовідносинах виступає однією з фундаментальних засад сталого демократичного розвитку й формування соціально справедливого правопорядку. Незважаючи на виклики, які супроводжу-

ють цей процес, утвердження гендерної рівності є необхідним елементом побудови суспільства, в якому кожна людина, незалежно від статі чи гендерної ідентичності, користується рівними правами, можливостями та гарантіями гідності.

Законодавство, безумовно, є ключовим інструментом досягнення гендерної рівності в межах сімейних правовідносин. Досвід низки європейських країн свідчить про прогресивний характер національних законодавчих ініціатив, які фіксують рівні права й можливості для всіх членів сім'ї без дискримінації за гендерною чи статевую ознакою. Зокрема, йдеться про нормативне закріплення правової легалізації одностатевих шлюбів, права на усиновлення дітей, врегулювання питань сурогатного материнства, а також справедливого розподілу обов'язків між членами сім'ї.

Разом із тим, слід зазначити, що сама по собі наявність прогресивних законодавчих норм не гарантує повної реалізації принципу гендерної рівності на практиці. Ефективність забезпечення гендерних прав безпосередньо залежить від функціонування дієвих механізмів правозастосування, контролю та моніторингу за дотриманням законодавчих приписів. Крім того, до цього процесу мають бути активно залучені представники громадських організацій, правозахисники, наукові установи, експертні спільноти, правоохоронні органи та інші інститути громадянського суспільства, здатні сприяти належному втіленню гендерно орієнтованих правових стандартів у повсякденну правову практику.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141
2. Про Концепцію державної сімейної політики: Постанова Верховної Ради України від 17.09.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063-14#Text>
3. Сімейний Кодекс України: Закон України від 10.01.2002 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.
4. Мазур О.С. Сімейне право України: навч. посіб. [для дистанц. навч.]. К.: Ун-т «Україна», 2005. 116 с.
5. Сімейний кодекс України: наук.-практ. Коментар/Станом на 01.01.2025/за заг. ред. докт. юрид.наук, проф. Харитонova Є.О., докт. юрид. наук, проф. Сафончик О.І. 432 с.
6. Чернега В.М. Морально-правові принципи в сімейному праві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид.наук. 12.00.03. К., 2015. 20 с.
7. Principles of European Family Law. URL: <http://ceflonline.net/principles/>
8. Гендерна рівність в Україні та країнах Європи. Східне міжрегіональне управління Державної служби України з питань праці. URL: <https://smu.dsp.gov.ua/news/henderna-rivnist-v-ukraini-ta-kraïnah-ievropy/>
9. Дашковська О. Р. Жінка як суб'єкт права в аспекті гендерної рівності: монографія. Харків : Право, 2005. 224 с.
10. Gender Mainstreaming in Practice: A Handbook by the UNDP. URL: www.undp.org/gender/docs/RBEC_GM_Manual.pdf
11. Рівність за ознакою статі в економічній сфері: зобов'язання України перед ЄС (ключові Директиви ЄС щодо забезпечення гендерного балансу на ринку праці та в професійній діяльності, їх розвиток у практиці Суду Справедливості) / Упорядник О.О. Уварова. Х., 2015. 150 с.
12. Цивільний кодекс Франції (Кодекс Наполеона). 1824. URL: <https://data.globalcit.eu/NationalDB/docs/Civil%20Code%201804%20EN.pdf>
13. Bernhardt E. Cohabitation and marriage among young adults in Sweden: attitudes, expectations and plans. *Nordic demography: trends and differentials. Scandinavian Population Studies*. 2002. 13. С. 157-170.
14. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
15. Loss of consortium. Legal Information Institute, Cornell Law School. URL: https://www.law.cornell.edu/wex/loss_of_consortium
16. European Court of Human Rights. Case of Beeler v. Switzerland (Application no. 78630/12). 2022. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-220073>
17. European Court of Human Rights. Case of X and others v. Austria (Application no. 19010/07). 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-116735>